

Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Zdravlje naroda u selima općine Trnovo. Medicinsko-ekološka studija; Dubrovačke vijesti o epidemijama u Bosni i Hercegovini u XVII vijeku

Žarković, G. [Grujica]; Radovanović, M. [Miroslav]; Levi, M. [Mario]; Orlić, Djuro [Đuro]

Kovačević, Blagoje

1956

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/items/c4246e66-31a8-432f-9eba-02a358f67698>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

NAUČNO DRUŠTVO NR BOSNE I HERCEGOVINE

GRADJA

Knj. II

ODJELJENJE MEDICINSKIH NAUKA

Knj. 1

G. ŽARKOVIĆ, M. RADOVANOVIĆ I M. LEVI

ZDRAVLJE NARODA U SELIMA OPĆINE TRNOVO

MEDICINSKO - EKOLOŠKA STUDIJA

DJURO ORLIĆ

DUBROVAČKE VIJESTI O EPIDEMIJAMA
U BOSNI I HERCEGOVINI U XVII VIJEKU

SARAJEVO

1956

NAUČNO DRUŠTVO NR BOSNE I HERCEGOVINE

GRADJA

Knj. II

ODJELJENJE MEDICINSKIH NAUKA

Knj. 1

G. ŽARKOVIĆ, M. RADOVANOVIĆ I M. LEVI

ZDRAVLJE NARODA U SELIMA OPĆINE TRNOVO

MEDICINSKO - EKOLOŠKA STUDIJA

DJURO ORLIĆ

DUBROVAČKE VIJESTI O EPIDEMIJAMA
U BOSNI I HERCEGOVINI U XVII VIJEKU

SARAJEVO
1956

NAUČNO DRUŠTVO NR BOSNE I HERCEGOVINE

GRADJA

Knj. II

ODJELJENJE MEDICINSKIH NAUKA

Knj. 1

G. ŽARKOVIĆ, M. RADOVANOVIC I M. LEVI

ZDRAVLJE NARODA U SELIMA OPĆINE TRNOVO

MEDICINSKO - EKOLOŠKA STUDIJA

DJURO ORLIC

DUBROVAČKE VIJESTI O EPIDEMIJAMA
U BOSNI I HERCEGOVINI U XVII VIJEKU

SARAJEVO

1956

Urednik
BLAGOJE KOVAČEVIĆ,
redovni član Naučnog društva NR BiH

SADRŽAJ

Strana

- 1) Gruzica Žarković, Miroslav Radovanović i Mario Levi:*
Zdravlje naroda u selima Općine Trnovo 5—45
- 2) Djuro Orlić:*
Dubrovačke vijesti o epidemijama u Bosni i Hercegovini u
XVII vijeku 47—64

Zdravlje naroda u selima Opštine Trnovo

— Medicinsko-ekološka studija —

(Primitljeno na sjednici Odjeljenja medicinskih nauka 13 XII 1955 g.)

I — PREDMET I METOD STUDIJE

Centralni higijenski zavod NRBiH postavio je 1954 g. pred sebe zadatak da kroz više godina prati zdravstveno zbiljanje u nekom tipičnom bosanskom selu. Svrha ovog je dvostruka: 1) upoznati dublje zakonitosti u kretanju zdravlja i bolesti na selu; 2) izučavati uspješnost raznih mjera zdravstvene zaštite provedenih na toj »eksperimentalnoj« teritoriji.

Nakon dužeg traženja odlučeno je da se za ove studije izabere općina Trnovo, u srezu Sarajevo, udaljena od grada oko 30 km. a položena s obadje strane puta Sarajevo — Kalinovik. Stanovništvo općine broji (po popisu iz 1953 g.) 7.835 stanovnika, od čega su 53% Srbi (4.150), a 47% (3.685) nacionalno neopredjeljeni muslimani. Stanovništvo općine živi u 57 razbacanih sela i zaselaka, na nadmorskoj visini između 750 i 1000 metara. Od 57 sela svega njih 7, sa 1700 stanovnika, vezano je za cestu Sarajevo — Kalinovik prolaznim koljskim putem. U ostala sela se može dospjeti jedino pješke ili na konju.

Ograničeni vremenom i sredstvima, mi smo odlučili da u toku mjeseca jula 1954 godine pregledamo 10% stanovništva, po metodu slučajnog stratificiranog uzorka, uzimajući za osnovu jedinicu posmatranja porodicu i nastojeći da u uzorku budu proporcionalno zastupljeni Srbi i muslimani, kao i porodice različitog ekonomskog stanja. Radi toga su, po spiskovima porodica iz pojedinih sela i prema njihovim ekonomskim stanju i etničkoj grupaciji, unapred izabrane porodice koje će biti pregledane. Zbog niza nesavladljivih poteškoća u našem radu (teška pristupačnost nekih sela, odsustvo ili odbijanje saradnje od strane osoba koje je trebalo pregledati) došlo je do naknadnog, iako ne ozbiljnog, mijenjanja u listama planiranih porodica, a udio stanovništva koje smo pregledali smanjio se sa planiranih 10% na 8,6%. Zbog toga se udio Srba u našem uzorku popeo na 62% (prema 53% u ukupnom stanovništvu), a udio muslimana smanjio sa 47% na 38%. Isto tako se, zbog odsustva muškaraca zaposlenih na poljskim radovima ili u industriji, udio žena u uzorku popeo na 61%.

Na Tabeli 1 je prikazana struktura pregledanog stanovništva po dobnim skupinama, po spolu, etničkoj grupaciji i socijalnom sastavu. U klasifikaciji po starosti, obrađujući naše nalaze, mi smo se namjerno ograničili na 5 iznesenih grupa, jer one predstavljaju glavno grupisanje stanovništva ne samo po starosti, nego i po načinu života i sudjelovanju u proizvodnji. Uzorak pokazuje da je stanovništvo bosanskog sela relativno mlado, jer oko polovica stanovništva pada na grupu 0—15 god.

Tab. 1 otkriva dalje da velik dio stanovništva (44%) živi u braku. No ako se odbace djeca i mladež od 0—15 god., onda se vidi da u braku živi preko 85% odraslog stanovništva.

Podaci o socijalnoj strukturi, na istoj tabeli, pokazuju da je proces uvlačenja sela u industrijsku proizvodnju i socijalističku ekonomiku već

TABELA 1

PREGLEDANI UZORAK STANOVNIŠTVA PO DOBNIM SKUPINAMA, POLU, ETNIČKOJ GRUPI, BRAČNOM STANJU I SOCIJALNOM SASTAVU - OPĆINA TRNOVO, 1954 GOD.

THE SURVEYED SAMPLE OF THE POPULATION OF OPĆINA TRNOVO, BY AGE, SEX, ETHNIC GROUP, MARRIAGE AND SOCIAL STATUS, 1954 YEAR

DOBNA SKUPINA AGE GROUP	SRBI SERBS		MUSLIMANI MOSLEMS		UKUPNO TOTAL		SOCIJALNI SASTAV - SOCIAL STATUS																				
	M	Ž	U	T	BRAČNO STANJE MARITAL STATUS		SRBI SERBS		MUSLIMANI MOSLEMS		SRBI SERBS		MUSLIMANI MOSLEMS		UKUPNO TOTAL												
					MARRIED	SINGLE	MARRIED	SINGLE	MARRIED	SINGLE	MARRIED	SINGLE	MARRIED	SINGLE	MARRIED	SINGLE	MARRIED	SINGLE	MARRIED	SINGLE							
0-15	99	99	198	60	68	128	159	167	326	-	198	-	128	-	326	149	29	20	57	6	65	-	206	6	94	10	
16-25	15	51	66	16	23	39	31	74	105	39	28	16	23	54	51	51	-	5	10	16	1	22	-	67	1	27	10
26-60	36	98	134	21	44	65	57	142	199	134	-	65	-	199	95	-	20	19	28	2	35	-	123	2	55	19	
PREKO 60 OVER	13	18	31	4	10	14	17	28	45	31	-	13	1	44	1	3	1	-	9	-	5	-	39	-	6	1	
UKUPNO TOTAL	163	266	429	101	145	246	471	675	203	226	64	152	297	378	325	-	55	49	110	9	127	-	435	9	100	45	

daleko odmakao. Mi smo sve pregledane porodice klasificirali prema izvorima egzistencije u četiri grupe: one koje žive samo od poljoprivrede (seljaci), one koji žive samo od fizičkog najamnog rada (radnici), one koji žive od najamnog rada i rada na vlastitoj zemlji (seljaci-radnici) i na službenike. 64,5% porodica su bile čisto seljačke, 27% poluproleterske (seljačko-radničke), 7,3% službeničke (lugari, milicija, općinski službenici i sl.) a 1,2% čisto radničke.

Struktura porodica koje smo pregledali bila je po broju članova ovakva: Prosjek veličine porodica u čitavom uzorku je bio $M=6,6$ čla-

nova (Moda=6) sa disperzijom 3,67. Prosjek veličine porodice kod Srba bio je $M=7,2$ članova ($M_0=6$), a disperzija 4.069. Kod musliman veličina porodica je bila manja, $M=5,7$ članova ($M_0=4$), a disperzija 2.865. Dakle, radi se o domaćinstvima koja još uvijek imaju dosta djece, ali su velike porodične zadruge u tom kraju već rijetkost. Najveći prosječni broj žive djece na ženu koja je radala iznosi 4,25.

Metod našeg rada na terenu općine Trnovo bio je sljedeći: prema unaprijed pripremljenim standardnim obrascima i metodama, naša ekipa od 15 članova obilazila je predviđene porodice u pojedinim selima i na licu mjesta vršile su sve planirane preglede, uzimala uzorke za laboratorijske analize i podatke o higijenskim prilikama. U ekipi su bila 3 liječnika i 5 apsolviranih medicinskih studenata, 1 antropolog, a ostali članovi su bili sanitarni tehničari i laboranti. Izuzevši seroreakcije na lues i analize holesterina, koje su vršene u Centralnom antiveričnom dispanzeru, odnosno Centralnom higijenskom zavodu u Sarajevu, svi ostali laboratorijski pregledi su vršeni u našoj terenskoj laboratoriji u selu Trnovu, a kasnija statistička obrada je izvršena u Institutu za higijenu i preventivnu medicinu Medicinskog fakulteta u Sarajevu.

II — ZDRAVLJE STANOVNIŠTVA

Podaci o smrtnosti se odnose na cjelokupno stanovništvo općine Trnovo, jer su izračunati po dokumentaciji matičarske službe, a podaci o morbiditetu se odnose na pregledano stanovništvo, te reprezentiraju cjelokupno stanovništvo samo u okvirima greške vjerovatnoće.

Smrtnost

Opća smrtnost stanovništva općine u 1954 god. je bila 122%. Smrtnost kod Srba je 1954 god. bila 98,5%, a kod muslimana 150%.

Smrtnost dojenčadi iznosila je u 1954 g. 133 na 1.000 živorođene djece. Kod Srba je umrlo 97 dojenčadi na 1.000 živorođene, a kod muslimana 168 na 1.000 živorođene djece.

Dakle, podaci o općoj, kao i o dječijoj smrtnosti ukazuju na to da muslimansko stanovništvo više umire, pa vjerovatno više obolijeva. To nas upućuje na tražanje za uzrocima ove razlike.

Obolijevanje

Iz jedne globalne tabele na kojoj je prikazana prevalencija svih bolesti zatečenih kod pregledanog stanovništva, po dobnim skupinama i nacionalnosti, mi smo, za potrebe ove publikacije, izdvojili samo po deset najviše rasprostranjenih, odn. najvažnijih bolesti.

Naš nalaz je samo fotografija stanja u jednom momentu 1954 g. Naš prikaz ne odražava cjelokupna zdravstvena zbivanja u 1954 g. Prije i poslije našeg pregleda mogle su stanovništvo zadesiti različite kratkotrajne bolesti, koje se, prema tome, uopće nisu mogle pojaviti u našim podacima. To je opći manjak tehnike periodičkih pregleda. Radi toga se danas teži longitudinalnim studijama morbiditeta. Uprkos toga, nalazi iz našeg pregleda su i praktično korisni, naročito za proučavanje epidemiologije kroničnih bolesti.

Na tab. 2 prikazano je 10 glavnih bolesti, za cjelokupno stanovništvo, po etničkim skupinama. Na Tab. 3—8 prikazano je 10 vodećih bolesti za glavne dobne skupine.

Iz ovih tabela očigledne su sljedeće karakteristike obolijevanja stanovništva općine Trnovo:

1) Prema svom apsolutnom broju, onako kako se prezentiraju liječniku u ambulanti, u selima općine Trnovo bolesti su imale sljedeću rang-listu: gušavost (20% stanovništva), adenopatije, rahitis, emfizem pluća, bronhitis, cor pulmonale, konjunktivis, stomatitis, tonsilitis, dermatoze.

Dok su struma, adenopatija, emfizem, plućno srce i bronhitis bili podjednako rasprostranjeni među ovim stanovništvom (te vjerovatno bili izazvani zajedničkim ekološkim faktorima, dotle postoje osjetljive razlike u rasprostranjenosti rahitisa (više kod Srba), konjuktivitisa (više kod muslimana), stomatitisa (mnogo više kod muslimana), tonsilitisa (više kod muslimana) i dermatoze (više kod Srba).

TABELA 2

DESET VOĐEĆIH BOLESTI MEĐU PRÉGLEDA-
NIM STANOVNIŠTVOM NA 1000 STANOVNIKA
SVIH DOBNIH SKUPINA, PO ETNIČKIM GRUPAMA
OPĆINA TRNOVO, 1954 GODINA
TEN LEADING DISEASES AMONG THE SURVEYED
POPULATION, ALL AGES, BY ETHNIC GROUP -
OPĆINA TRNOVO, 1954 YEAR

RB. NO	DIJAGNOZA DIAGNOSIS	UKUPNO TOTAL	SRBI SERBS	MUSLIMANI MOSLEMS
1	STRUMA	291,96	296,46	283,83
2	ADENOPATHIA	102,87	103,50	100,69
3	RACHITIS	87,75	103,50	59,32
4	EMPHYSEMA PULM.	81,69	77,64	88,98
5	BRONCHITIS	78,66	75,27	84,74
6	COR. PULMONALE	69,58	65,88	76,27
7	CONJUNCTIVITIS	66,56	47,05	100,69
8	STOMATITIS	59,0	7,06	152,54
9	TONSILLITIS CHRONICA	24,20	9,41	50,84
10	DERMATOSIS	15,12	21,17	4,24

Međutim, slika opolijevanja nije ista za sve dobne skupine, već se naprotiv jako razlikuje.

2) Kod dojenčadi u starosti 0—1 g. (Tab. 3) nema uopće strume, ali zato rahitis iskače na prvo mjesto. 37,5% sve dojenčadi pokazivalo je znake rahitisa. U toj dobnoj skupini je rahitisa bilo više među muslimanskom djecom, za razliku od kasnijih godišta u kojima ima preko 3 puta

TABELA 3

DESET VODEĆIH BOLESTI MEĐU PREGLEDANIM
STANOVNIŠTVOM OD 0-1 GODINE STAROSTI,
PO ETNIČKOJ GRUPACIJI - OPĆINA TRNOVO
1954 GODINA

TEN LEADING ILLNESSES AMONG THE
SURVEYED POPULATION 0-1 YEAR OF AGE,
BY ETHNIC GROUP -OPCINA TRNOVO, 1954 YEAR

RB. NO.	DIJAGNOZA DIAGNOSIS	UKUPNO TOTAL	SRBI SERBS	MUSLIMANI MOSLEMS
1	RACHITIS	374,85	342,03	444,40
2	ADENOPATHIA	142,80	78,93	277,75
3	CONJUNCTIVITIS	53,55	26,31	111,10
4	DERMATOSIS	53,55	78,93	—
5	BRONCHITIS	53,55	52,62	55,55
6	OTITIS	35,70	26,31	55,55
7	TONSILLITIS CHRON.	35,70	26,31	55,55
8	HERNIA	35,70	52,62	—
9	DYSTROPHIA	35,70	52,62	—
10	KERATOCONJUNCTIVITIS	17,85	—	55,55

više rahitisa među srpskom, nego li među muslimanskom djecom. Otečene limfne žlijezde su bile češće kod muslimanske djece, kao i upala očnih kapaka i tonsila.

3) U toj dobnoj skupini 2—15 god. (Tab. 4) rahitis se povlači, a struma dolazi na prvo mjesto. Javlja se stomatitis, ali samo kod muslimana. Dermatitisa imamo u ovoj skupini, kao i u prethodnoj, samo kod Srba.

TABELA 4

DESET VODEĆIH BOLEST MEĐU PREGLEDANIM
STANOVNIŠTVOM OD 2-15 GODINA STAROSTI, PO
ETNIČKOJ GRUPACIJI - OPĆINA TRNOVO 1954.

GODINA

TEN LEADING ILLNESSES AMONG THE SURVEYED
POPULATION, 2-15 YEAR OF AGE BY ETHNIC
GROUP - OPĆINA TRNOVO, 1954 YEAR

BR. NO.	DIJAGNOZA DIAGNOSIS	UKUPNO TOTAL	SRBI SERBS	MUSLIMANI MOSLEMS
1	STRUMA	205,30	189,87	228,55
2	ADENOPATHIA	152,08	177,21	114,27
3	RACHITIS	140,70	196,20	55,14
4	CONJUNCTIVITIS	68,44	63,29	74,18
5	BRONCHITIS	47,67	44,31	57,44
6	TONSILLITIS CHRON.	45,62	18,99	85,71
7	STOMATITIS	32,42	—	85,71
8	DERMATOSIS	19,01	31,65	—
9	SCABIES	15,21	12,66	19,05
10	ERYTHEMA	15,21	25,32	—

4) Dobna skupina 16—25 g. (Tab. 5) ima prosječno najmanje bolesnih, ali u njoj su preko polovine pregledanih lica imala strumu. (To je generacija koja je izrasla u periodu 1941—1953, kad na našem tržištu nije bilo jodirane soli). Kod ove generacije je 8,1% muslimana imalo stomatitis, prema 1,5% Srba, što je, kao i kod ostalih dobnih skupina, možda posljedica različitog stanja zuba i različite ishrane. Tuberkuloza se javlja tek

TABELA 5

DESET VODEĆIH BOLESTI MEĐU PREGLEDANIM STANOVNIŠTVOM OD 16-25 GODINA STAROSTI, PO ETNIČKOJ GRUPACIJI - OPĆINA TRNOVO, 1954 GODINA

TEN LEADING ILLNESSES AMONG THE SURVEYED POPULATION, 16-25 YEAR OF AGE, BY ETHNIC GROUP - OPĆINA TRNOVO, 1954 YEAR

BR NO	DIJAGNOZA DIAGNOSIS	UKUPNO TOTAL	SRBI SERBS	MUSLIMANI MOSLEMS
1	STRUMA	539,15	560,06	486,36
2	STOMATITIS	39,24	15,38	21,06
3	BRONCHITIS	39,24	46,14	27,02
4	CONJUNCTIVITIS	19,61	—	54,04
5	TBC FIBROCASEOZA	9,80	—	27,02
6	OTITIS	9,80	15,38	—
7	COR. PULMONALE	9,80	15,38	—
8	EMPHYSEMA PULM.	9,80	15,38	—
9	TONSILLITIS CHRON. HYPERTROFICA	9,80	15,38	—
10	GASTRITIS CHRON.	9,80	—	27,02

TABELA 6

DESET VODEĆIH BOLESTI MEĐU PREGLĀDANIM STANOVNIŠTVOM OD 26-60 GODINA STAROSTI, PO ETNIČKOJ GRUPACIJI-OPĆINA TRNOVO, 1954 GODINA

TEN LEADING ILLNESSES AMONG THE SURVEYED POPULATION, 26-60 YEARS OF AGE, BY ETHNIC GROUP-OPĆINA TRNOVO, 1954 YEAR

BR. NO	DIJAGNOZA DIAGNOSIS	UKUPNO TOTAL	SRBI SERBS	MUSLIMANI MOSLEMS
1	STRUMA	392,75	405,97	375,01
2	STOMATITIS	132,65	15,04	380,88
3	EMPHYSEMA PULM.	127,55	97,73	190,44
4	COR. PULMONALE	117,35	97,73	158,70
5	BRONCHITIS	117,35	90,21	174,57
6	CONJUNCTIVITIS	81,63	45,11	158,70
7	ADENOPATHIA	66,33	52,73	95,22
8	VARICES	35,71	37,59	31,74
9	POLYARTRITIS REUM. CHRONICA	35,71	22,55	63,48
10	GASTRITIS CHRON.	20,41	22,55	15,87

u ovoj dobnjoj skupini i to kod muslimana. Prvi slučaj plućnog emfizema se takođe javlja već u ovoj dobnjoj skupini.

5) U skupini 26—60 god. (Tab. 6) slika se utoliko mijenja što se broj bolesnika uopće povećava, a plućni emfizem, bronhitis i plućno srce dolaze po važnosti na 3, 4 i 5 mjesto.

6) Kod staraca (preko 60 g.) (Tab. 7) plućni emfizem, plućno srce i bronhitis izbijaju na čelo tabele. 63,8% osoba je imalo emfizem, a kod

50% stanovništva te starosti je srce oštećeno stanjem u plućima. Struma kod staraca pada na četvrto mjesto. Broj oboljenja od konjuktivitisa se penje, a takođe i ostale staračke bolesti: katarakta oštećenja miokarda i promjene u zglobovima.

7) Među stanovništvom nije uopće bilo sifilisa ni gonoreje, a rijetki slučajevi tuberkuloze su bili redovno importirani, odn. stečeni prilikom školovanja ili rada izvan sela.

TABELA 7.

DESET VODEĆIH BOLESTI MEĐU PREGLEDANIM STANOVNIŠTVOM PREKO 60 GODINA STAROSTI, PO ETNIČKOJ GRUPACIJI - OPĆINA TRNOVO, 1954 GOD.

TEN LEADING ILLNESSES AMONG THE SURVEYED POPULATION OVER 60 YEAR OF AGE, BY ETHNIC GROU - OPĆINA TRNOVO 1954 YEAR

BR. NO	DIJAGNOZA DIAGNOSIS	UKUPNO TOTAL	SRBA SERBS	MUSLIMANA MOSLEMS
1	EMPHISEMA PULM.	636,16	612,75	692,28
2	COR. PULMONALE	499,84	451,50	615,36
3	BRONCHITIS	204,84	258,0	76,92
4	STRUMA	159,04	161,25	153,84
5	CONJUNCTIVITIS	113,60	96,75	153,84
6	ADENOPATHIA	90,88	96,75	76,92
7	SCABIES	45,44	64,50	—
8	CATARACTA	45,44	—	153,84
9	LAESIO MYOCARDI.	45,44	64,50	—
	POLYARTRITIS REUM. CHRONICA	45,44	64,50	—

Dvije glavne bolesti, struma i rahitis, jesu bolesti deficitarne ishra. nepravilnog načina života i niske zdravstvene svijesti. Struma se javlja rano, a smanjuje se u starijim godištim. Pojava strume u dobnim skupinama 2-15 po godinama prikazana je na Tabeli br. 8.

TABELA 8.

PREVALENCIJA STRUME PO GODINAMA STAROSTI U GRUPI OD 2-15 GODINA PREGLEDANOG STANOVNIŠTVA NA 1000 DJECE-OPĆINA TRNOVO; 1954. GODINA
 PREVALENCE OF THE GOITER, BY YEARS, IN THE AGE GROUP 2-15 OF SURVEYED POPULATION, PER 1000 OF CHILDREN IN THE AGE GROUP-OPĆINA TRNOVO 1954 Y.

ETNIČKA GRUPACIJA ETHNIC GROUP	DOBNE SKUPINE - AGE GROUP																							
	2-4		4-5		5-6		6-7		7-8		8-9		9-10		10-11		11-12		12-13		13-14		14-15	
	Bp No	%	Bp No	%	Bp No	%	Bp No	%	Bp No	%	Bp No	%	Bp No	%	Bp No	%	Bp No	%	Bp No	%	Bp No	%	Bp No	%
SRBI SERBS	-	-	1	52,6	2	142,8	2	181,8	2	166,6	2	222,2	-	-	3	420,6	7	583	4	500	5	500	5	555
MUSLIMANI MOSLEMS	-	-	-	-	-	-	-	-	3	300	-	-	3	750	2	333	4	307	3	375	5	625	4	556

Bronhitis, infektivne ili neinfektivne prirode, provlači se kroz sve dobne skupine, i vjerovatno je uslovljen dimljivim, neprovjetrenim prostorijama i gustoćom stanovanja.

TABELA 9
BROJ BOLESTI NAĐEN KOD OSOBA MEĐU PREGLEDANIM LICIMA-OPĆINA TRNOVO, 1954. G.
NUMBER OF DIFFERENT ILLNESSES FOUND AMONG INDIVIDUALS IN THE SURVEYED POPULATION - OPĆINA TRNOVO, 1954. YEAR

ETNIČKA GRUPACIJA ETHNIC GROUP	BROJ OSOBA U UZORKU NO. OF PERSONS IN THE SAMPLE	IZVRŠENO PREGLEDA KOD PHYSICAL EX- MINATIONS MADE		OSOBA ZDRAVIH WITHOUT ILLNESS		SA 1 BOLESTI WITH 1 ILLNESS		SA 2 BOLESTI WITH 2 ILLNESSES		SA 3 BOLESTI WITH 3 ILLNESSES		SA 4 BOLESTI WITH 4 ILLNESSES		SA 5 BOLESTI WITH 5 ILLNESSES		SA 6 BOLESTI WITH 6 ILLNESSES		SA 7 BOLESTI WITH 7 ILLNESSES		SA 8 BOLESTI WITH 8 ILLNESSES	
		BR. NO.	% % OF SAMPLE	BR. NO.	%	BR. NO.	%	BR. NO.	%	BR. NO.	%	BR. NO.	%	BR. NO.	%	BR. NO.	%	BR. NO.	%	BR. NO.	%
SRBI SERBS	429	425	99,6	142	33,4	164	38,6	69	16,2	34	8,1	12	2,8	3	0,7	-	-	-	-	1	0,2
MUSLIM, MOSLEMS	246	236	95,9	89	37,7	65	27,5	37	15,7	20	8,5	18	7,7	5	2,1	1	0,4	1	0,4	-	-
UKUPNO TOTAL	675	661	97,9	231	34,9	229	34,6	106	16,5	54	8,2	30	4,5	8	1,2	1	0,15	1	0,15	1	0,15

* ODBILO LJEKARSKI PREGLED KOD SRBA 4 OSOBE, KOD MUSLIMANA 10 OSOBA (JEDNA KOMPLETNA PORODICA SA 5 ČLANOVA), 145 DRUGIH OSOBA.

8) Katari sluznica (stomatitis i konjuktivitis) su u svim dobnim skupinama rašireniji kod muslimana, i vjerovatno uslovljeni načinom ishrane. (Vit. A.?)

Bolesti nisu bile ravnomjerno rasporedene kod svega stanovništva. U uzorku je bilo osoba potpuno zdravih i osoba sa više bolesti. Tab. 9 prikazuje broj bolesti nadenih kod pojedinih osoba. Tabela pokazuje da je oko 35% stanovništva bilo potpuno zdravo, a kod ostalih je nadena jedna ili više bolesti.

TABELA 10

**BROJ TRUDNOĆA, POROĐAJA, POBAČAJA I ŽIVE DJECE MEĐU UDATIM ŽENAMA U PREGLE-
DANOM STANOVNIŠTVU - OPĆINA TRNOVO, 1954. GODINA.**

**NUMBER OF PREGNANCIES, DELIVERIES, ABORTIONS AND LIVING CHILDREN PER MARRIED
WOMEN IN THE SURVEYED POPULATION - OPĆINA TRNOVO, 1954 YEAR**

DOBNA SKUPINA AGE GROUP	BROJ ŽENA NUMBER OF WOMEN			TRUDNOĆA - PROGNACIES			POROĐAJA - DELIVERIES			BROJ POBAČAJA NUMBER ABORTIONS			BROJ ŽIVE DJECE NUMBER OF ALIVE CHILDREN			BROJ POBAČAJA NA 1 UDATU ŽENU ABORTIONS PER 1 MARRIED WOMEN			BROJ NA 1 UD. ŽENU NO. PER 1 MARR. WOMEN						
	SRBS	MUSLIMS	UKUPNO TOTAL	BROJ NUMBER	BROJ NA 1 UDATU ŽENU NO. PER 1 MARR- RIED WOMEN			SRBS	MUSLIMS	UKUPNO TOTAL	SRBS	MUSLIMS	UKUPNO TOTAL	SRBS	MUSLIMS	UKUPNO TOTAL	SRBS	MUSLIMS	UKUPNO TOTAL						
					SERBS	MUSLIMS	TOTAL													SERBS	MUSLIMS	TOTAL	SERBS	MUSLIMS	TOTAL
15-25	51	23	74	41	23	64	0,8	1	0,9	33	22	55	0,65	0,99	0,74	4	1	5	0,08	0,04	0,06	29	14	43	0,59
26-35	48	13	61	129	51	180	2,6	4	3	118	48	166	2,4	3,8	2,7	9	3	12	0,2	0,24	0,2	93	36	129	2,11
36-45	18	17	35	108	121	229	6	7,1	6,5	89	115	204	5	6,7	5,8	17	6	23	0,9	0,35	0,65	66	83	149	4,25
PREKO OVER 45	56	24	74	371	166	537	7,4	6,9	7,2	359	165	524	7,1	6,9	7	11	1	12	0,22	0,04	0,16	205	36	291	3,9
UKUPNO TOTAL	167	77	244	649	361	1010	3,8	4,7	4,1	599	350	949	3,6	4,5	3,9	41	11	52	0,26	0,14	0,21	393	249	642	2,5

Iz anamneze pregledanih osoba rekonstruisan je broj osoba koje su bilo kada liječene u bolnici. Svega 16,5% stanovništva bilo je nekad u bolnici. Muškarci (23,1%) su se skoro dva puta češće liječili u bolnici nego žene (12,4%).

Prosječno 8% osoba se nekad u životu ozbiljnije ozlijedilo. Muškarci su ozljeđuju skoro 3 puta više nego žene. Muslimanske i srpske žene se ozljeđuju podjednako, ali se zato muškarci muslimani ozljeđuju znatno više od muškaraca Srba.

TABELA 11

HEMOGLOBINSKE VRIJEDNOSTI MEĐU
PREGLEDANIM STANOVNIŠTVOM
OPĆINA TRNOVO, 1954 GODINA
HEMOGLOBIN VALUES OF THE SURVEYED
POPULATION - OPĆINA TRNOVO 1954 YEAR

% HEMOGLOBIN	OSOBA - PERSONS	
	BROJ - No	%
DO 60%	5	1,01
61 - 70%	44	8,89
71 - 80%	152	30,70
81 - 90%	215	43,43
91 - 100%	79	15,97

Anamnestičko ispitvanje žena o broju trudnoća, poroda, pobačaja i broju žive djece koju imaju sažeto je op dobnim skupinama na Tab. 10. Prosječni broj trudnoća za ženu pod kraj njezine generativne dobi iznosi 6,5 i veći je kod muslimanki nego kod Srpkinja. Broj porođaja ne zaostaje mnogo iza broja trudnoća, što znači da se pobačaji malo dešavaju. Naš

utisak je bio da su žene u tom kraju naišle na ideju o mogućnosti prekidanja trudnoće tek posljednjih godina. To se vrši sa krajnjim neznanjem i primitivnom tehnikom, tako da su samo za vrijeme naših boravka u općini 3 žene umrle zbog komplikacija svog nasilno izvedenog pobačaja.

TABELA 12
 BROJ ERITROCITA U KRVI PREGLEDANIH
 OSOBA - OPĆINA TRNOVO, 1954 GODINA
 NUMBER OF ERYTHROCYTES IN BLOOD
 OF SURVEYED PERSONS - OPĆINA
 TRNOVO 1954 YEAR

MILIONA ERITROCITA MILION OF ERYTHROCYTS	OSOBA - PERSONS	
	BROJ - No	%
DO 2,5	1	0,2
2,5 - 3	1	0,2
3 - 3,5	14	2,75
3,5 - 4	157	31,27
4 - 4,5	236	47,01
PREKO OVER 4,5	93	18,53

Kod pregledanog stanovništva izvršen je niz laboratorijskih analiza. Prosječni broj eritrocita je prikazan na tabeli 11. Vrijednosti za hemoglobin su date na tabeli 12. Krvne grupe su prikazane na tabeli 13. Pozitivan albumen u mokraći je nađen kod 16 osoba. Seroreakcije na lues otkrile su u 242 uzorka krvi samo jedan slučaj luesa. Taj je bio muškarac, Srbin.

ТАБЕЛА 13

КРВНЕ ГРУПЕ ПРЕГЛЕДАНОГ СТАНОВНИШТВА - ОПШТИНА ТРНОВО, 1954. Г.

BLOOD GROUP TYPES AMONG THE SURVEYED PERSONS - OPĆINA TRNOVO, 1954. YEAR.

ETNIČKA GRUPACIJA ETHNIC GROUP	UZETO UZORAKA SAMPLES TAKEN	КРВНА ГРУПА - BLOOD GROUP							
		O		A		B		AB	
		BR-NO	%	BR-NO	%	BR-NO	%	BR-NO	%
SRBA SERBS	327	89	27,4	175	53,6	37	11,4	26	7,6
MUSLIMANA MOSLEMS	190	71	37,3	76	4,0	38	20	5	2,7
UKUPNO TOTAL	517	160	33	251	48,6	75	14,5	31	5,9

Vrijednosti za holesterin prikazane su na Tab. 14. Uzroci za analize su uzeti kod 10,2% pregledanih.

TABELA 14
 HOLESTERINSKE VRIJEDNOSTI KOD PREGLEDANIH OSOBA (UZORAK KOD
 10,2% PREGLEDANIH) - OPĆINA TRNOVO, 1954. GODINA

CHOLESTEROL VALUES IN BLOOD OF SURVEYED PERSONS (SAMPLE
 10,2% OF SURVEYED POPULATION) - OPĆINA TRNOVO, 1954. YEAR

MILIGRAMA HOLESTERINA U 100 ML. SERUMA	SRBA SERBS		MUSLIMANA MOSLEMS		UKUPNO TOTAL			OBA SPOLA BOTH SEXES	%
	M	Ž	M	Ž	M	M	Ž		
DO TO 100 MG %	-	-	1	5	1	5	6	8,45	
100 - 149 MG %	5	10	5	5	10	15	25	35,22	
150 - 199 MG %	14	12	6	3	20	15	35	49,29	
PREKO OVER 200 MG %	2	1	-	2	2	3	5	7,04	
Σ	21	23	12	15	33	38	71	100	

Krvni pritisak pregledanih je prikazan na Tab. 15. Prosječna visina krvnog pritiska je iznosila u dobnj skupini do 20 god. 110 m/m, 21—40

TABELA 15

PRITISAK KRVI PO STAROSTI I ETNIČKOJ GRUPACIJI MEĐU PREGLEDANIM STANOVNIŠTVOM—OPĆINA TRNOVO, 1954. GODINA

BLOOD PRESSURE VALUES AMONG THE SURVEYED PERSONS BY AGE AND ETHNIC GROUP—OPĆINA TRNOVO, 1954 YEAR

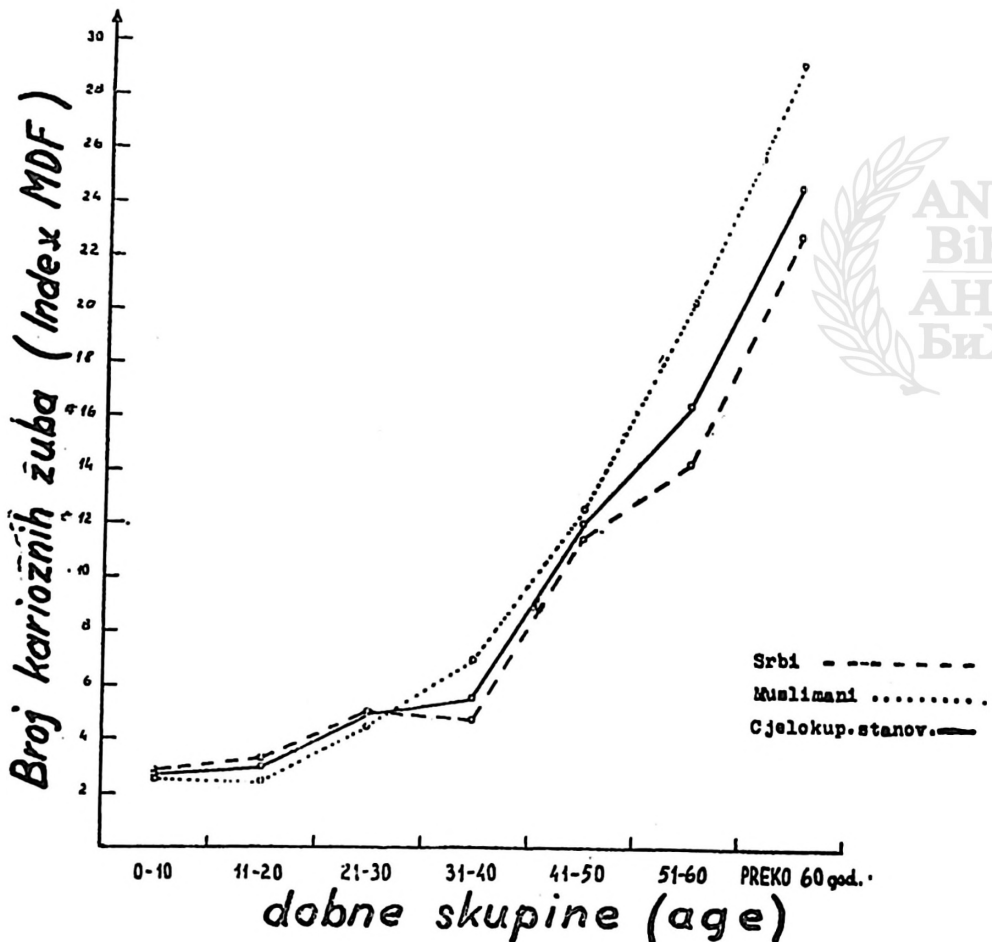
VISINA PRITISKA mm Hg BLOOD PRESSURE	20 GOD./YEAR/						21-40 GOD./YEAR/						44-50 GOD./YEAR/						PREKO-OVER 50 G./YEAR/						MJERE NO KOV OSOBA MEASU- RE NUM BER OF PERS.												
	SRBI SERBS		MUSLIM. MOSLEMS		UKUPNO TOTAL		SRBI SERBS		MUSLIM. MOSLEMS		UKUPNO TOTAL		SRBI SERBS		MUSLIM. MOSLEMS		UKUPNO TOTAL		SRBI SERBS		MUSLIM. MOSLEMS		UKUPNO TOTAL														
	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž		M	Ž										
80	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2											
90	2	1	3	2	5	3	8	-	4	4	-	6	6	-	1	1	-	1	1	1	2	3	1	2	3	2	4	6	21								
100	3	3	6	1	3	4	6	10	2	14	16	1	3	17	20	2	2	4	1	2	3	3	4	7	3	6	9	2	2	4	5	8	13	50			
110	5	10	15	4	5	9	15	24	3	29	32	2	10	12	5	39	44	4	2	6	-	1	1	4	3	7	6	11	17	3	-	3	9	11	20	95	
120	6	9	15	4	10	14	10	19	2	19	21	4	10	14	6	29	35	1	3	4	3	6	4	6	10	6	6	12	3	5	8	9	11	20	94		
130	-	1	1	-	2	2	-	3	3	1	8	9	1	5	6	2	13	15	1	3	4	-	3	3	1	6	7	1	7	8	1	3	4	2	10	12	37
140	-	-	-	-	1	1	-	1	1	3	1	4	-	-	3	1	4	1	-	1	1	-	1	1	-	1	3	5	8	-	5	5	3	10	13	19	
150	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	2	6	-	1	1	4	3	7	8	
160	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2	-	-	-	2	2	3		
170	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	1	1	2		
180	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	3	-	-	-	3	3			
UKUPNO TOTAL	46	24	40	12	25	37	28	49	77	41	76	87	8	30	38	19	106	125	9	11	20	5	11	16	13	22	35	45	10	18	28	34	63	97	334		
PROS. KRVNI PRITISCI AVERAGE BLOOD PRESS.		111							110		113			114		113	114	114	118		118		112	114	120	118	124		119	118	128	123	116.2				

god. 114 m/m, 41—50 god. 118 m/m, a preko 50 god. 123 m/m. Upadaju u oči relativno niski krvni pritisci u svim dobnim skupinama.

Pri pregledu stanovništva mi smo registrirali i rasprostranjenost zubnog kariesa. Indeks kariesa zuba je dobiven tako što su posebno registrirani pokvareni, popravljivi i izvađeni zubi, a zbir tih triju vrijednosti otkriva koliko je zuba podleglo kariesu kod opjedinih osoba. Prosjek broja karioznih zuba po dobnim skupinama izgledao je za cjelokupno anketirano stanovništvo ovako:

Dobna skupina:	Broj karioznih zuba:
0 — 10	2,7
11 — 20	3
21 — 30	4,8
31 — 40	5,6
41 — 50	12,2
51 — 60	16,6
61 —	24,8

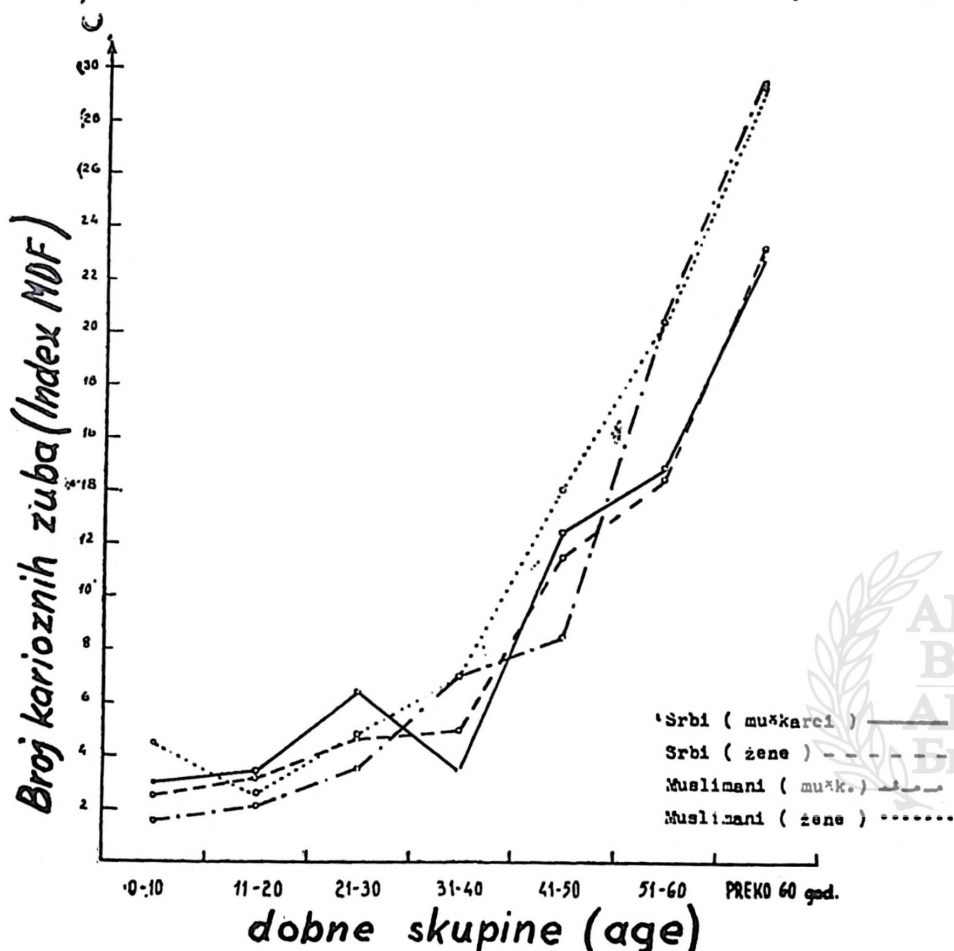
SL. 1 — INDEX ZUBNOG KARIESA, PO DOBNIM SKUPINAMA I ETNIČKOJ GRUPACIJI PREGLEDANOG STANOVNIŠTVA, OPĆ. TRNOVO 1954 GOD.
DENTAL CARIES (MDF) INDEX, BY AGE, SEX AND ETHNIC GROUP AMONG THE SURVEYED POPULATION, OPĆ. TRNOVO, 1954 YEAR.

Razlike u indeksu kariesa po etničkim skupinama su prikazane grafički na sl. 1, a dalje su detaljizirane po spolu na sl. 2.

ŠL. 2 — INDEX ZUBNOG KARIESA PO DOBU, SPOLU I ETNIČKOJ GRUPACIJI MEĐU PREGLEDANIM STANOVNIŠTVOM, OPĆ. TRNOVO 1954 GOD.

DENTAL CARIES (MDF) INDEX, BY AGE, SEX AND ETHNIC GROUP AMONG THE SURVEYED POPULATION, OPĆ. TRNOVO, 1954 YEAR.

Kod najvećeg broja pregledanih su uzeti stolica i analni brisevi u cilju traženja crijevnih parazita. Vrsta infestacija stanovništva pojedinim crvima se vidi se vidi iz Tab. 16. Među pregledanim je bilo osoba infestiranih sa više vrsta parazita. Iz Tab. 17 se vidi da je samo 19,6% stanovništva bilo bez crijevnih parazita, da je 46,5% imalo samo jednu vrstu, a ostali su imali dvije i tri.

Broj osoba sa ušima u kosi glave vidi se na Tab. 18.

Eto, toliko smo uspjeli saznati o zdravlju pregledanog stanovništva. Naš cilj je međutim bio i da objasnimo uzroke postojećeg zdravstvenog stanja tih seljaka. Polazeći od medicinsko-ekološke postavke da između zdravlja ljudi i njihove životne sredine postoji uska nerazdvojena veza, mi smo sakupljali izvjesne informacije s namjerom da ih pri obradi koreliramo sa nađenim zdravstvenim stanjem.

U produženju iznosimo glavne informacije koje smo uspjeli sakupiti o životnoj sredini pregledanog stanovništva.

TABELA 16

VRSTA INFESTACIJA SA CRIJEVNIM PARAZITIMA PREGLEDANOG STANOVNIŠTVA NA 100 SLUČAJEVA PARAZITIZMA-OPĆINA TRNOVO, 1954 GODINA

TYPE OF INFESTATION WITH INTESTINAL PARASITES PER 100 CASES OF INTESTINAL PARASITISME AMONG THE SURVEYED POPULATION - OPĆINA TRNOVO, 1954 YEAR

PARAZIT PARASIT	% ZARAŽENOG STANOVNIŠTVA PERCENT OF INFESTATED POPULATION		
	SRBI SERBS	MUSLIMANI MOSLEMS	UKUPNO TOTAL
OXYURIS	26,8	25,8	26,3
ASCARIS	56,6	46,9	52,1
TAENIA	2,3	3,8	3,0
TRICHIURIS	14,3	23,5	18,6
UKUPNO-TOTAL	100%	100%	100%

TABELA 17

BROJ OSOBA INFESTIRANIH SA JEDNIM ILI VIŠE CRIJEVNIH PARAZITA MEĐU PREGLEDANIM STANOVNIŠTVOM – OPĆINA TRNOVO, 1954 GODINA

NUMBER OF PERSONS INFESTATED WITH ONE OR MORE TYPES OF INTESTINAL PARASITES (HELMINTHES) AMONG SURVEYED POPULATION - OPĆINA TRNOVO, 1954 YEAR

ETNIČKA GRUPACIJA ETHNIC GROUP	BROJ PREGLE- DANIH OSOBA NUMBER OF SURVEYED PERSONS	BEZ PARAZITA WITHOUT PARASITES		SA 1 PARAZI- TOM WITH 1 PARAS.		SA 2 PARAZI- TA WITH 2 PARAS.		SA 3 PARAZI- TA WITH 3 PARAS.	
		BR.-NO.	%	BR.-NO.	%	BR.-NO.	%	BR.-NO.	%
SRBI SERBS	298	76	25,5	149	50	66	22,1	7	2,4
MUSLIMANI MOSLEMS	170	16	9,4	69	40,5	64	37,6	21	13,5
UKUPNO TOTAL	468	92	19,6	218	46,5	130	27,8	28	6,1

TABELA 18

BROJ OSOBA KOD KOJIH SU NAĐENE UŠI U GLAVI KOD PREGLEDANOG STANOVNIŠTVA - OPĆINA TRNOVO, 1954. GODINA.

NUMBER OF PERSONS FOUND INFESTATED WITH PEDICULUS CAPITIS AMONG THE SURVEYED POPULATION - OPĆINA TRNOVO, 1954 YEAR.

DOBNA SKUPINA AGE GROUP	BROJ OSOBA KOD KOJIH SU NAĐENE UŠI U GLAVI I NA TIJELU U % NUMBER OF PERSONS FOUND WITH THE PEDICULUS CAPITUS IN %									
	SRBI - SERBS			MUSLIMANI - MOSLEMS			UKUPNO - TOTAL			U-T
	M-M	Ž-F	U-T	M-M	Ž-F	U-T	M-M	Ž-F	U-T	
0 - 15	12,4	22,2	17,1	16,6	55,8	37,5	13,8	35,9	25,4	
16 - 25	-	1,9	4,5	12,5	30,4	23	6,4	10,8	9,5	
26 - 60	-	17,3	12,6	-	34	23	-	22,5	16	
PREKO OVER 60	30,7	33,3	32,2	-	50	35,7	23,5	39,2	33,3	
UKUPNO TOTAL	9,8	17,2	14,4	11,8	44,8	31,3	10,6	27	20,5	

III — EKONOMSKE PRILIKE

Pretpostavljajući da je zemljišni posjed glavni izvor egzistencije seljačkih porodica, mi smo sakupili podatke o veličini zemljišnog posjeda pregledanih porodica. Ovi podaci su prikazani na Tab. 19. 83% porodica

TABELA 19

VELIČINA ZEMLJIŠNOG POSJEDA PORODICA PO ETNIČKIM SKUPINAMA U HEKTARIMA MEĐU ANKETIRANIM PORODICAMA — OPĆINA TRNOVO, 1954 G.

THE FARM-LAND SURFACE BELONGING TO SURVEYED FAMILIES, IN HEKTARS — OPĆINA TRNOVO, 1954 YEAR.

UKUPNA POVRŠINA ZEMLJE U ha TOTAL FARM- LAND SURFACE IN ha	BROJ PORODICA NUMBER OF FAMILIES					
	SRBA SERBS		MUSLIMANA MOSLEMS		UKUPNO TOTAL	
	BR.-NO	%	BR.-NO	%	BR.-NO	%
0 - 1	17	22,7	18	31,45	35	26,51
- 2	12	16,0	17	30,0	29	21,97
- 3	11	14,7	5	8,8	16	12,12
- 4	8	10,7	10	17,5	18	13,63
- 5	10	13,6	—	—	10	7,58
- 6	6	8,0	2	3,5	8	6,06
- 7	5	6,4	2	3,5	7	5,3
- 8	—	—	2	3,5	2	1,52
- 9	2	2,67	—	—	2	1,52
- 10	2	2,67	1	1,75	3	2,27
- 11	1	1,30	—	—	1	0,76
12 - 14	1	1,3	—	—	1	0,76
Σ	75	100	57	100	132	100

TABELA 20

POVRŠINA ZEMLJIŠTA PREMA VELIČINI PORODICE, MEĐU ANKETIRANIM PORODICAMA - OPĆINA TRNOVO, 1954. GODINA.

FARMING-LAND SURFACE, ACCORDING TO FAMILY SIZE, AMONG THE SURVEYED FAMILIES - OPĆINA TRNOVO, 1954 YEAR.

BROJ ČLANOVA VA PORODICE	DO 1ha		DO 2ha		DO 3ha		DO 4ha		DO 5ha		DO 6ha		DO 7ha		DO 8ha		DO 9ha		DO 10ha		DO 11ha	
	S	T	U	S	M	T	U	S	M	T	U	S	M	T	U	S	M	T	U	S	M	T
DO 5	12	14	26	5	10	9	3	12	6	6	2	2	1	1	2	2	1	1	1	1	1	1
TO	5	4	9	7	12	19	2	4	4	4	8	7	7	3	1	4	3	3	2	2	2	2
6-10	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
TO	5	4	9	7	12	19	2	4	4	4	8	7	7	3	1	4	3	3	2	2	2	2
11-15	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
PREKO 15	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
TO	17	18	35	12	17	29	11	5	16	8	10	18	10	10	6	2	8	5	2	7	2	2
UKUPNO TOTAL	17	18	35	12	17	29	11	5	16	8	10	18	10	10	6	2	8	5	2	7	2	2

ima posjede koji spadaju u klasu do 5 hektara. Dakle, radi se o veoma sitnim seljačkim posjedima. Na tab. 20 su korelirane klase porodica po broju članova sa veličinom njihovog zemljišnog posjeda. Zemljišni posjed raste, iako ne osjetljivo, sa porastom broja članova. To znači da ponegdje još imamo posla sa porodičnim zadrugama koje se nisu raspale, Porodične zadruge sretamo jedino kod Srba.

Koliko je postojeći zemljišni posjed kod anketiranih porodica nepodesan za racionalnu poljoprivredu, a prema tome i nedovoljan za život porodica vid ise iz Tab. 21, koja pokazuje broj stoke kod pregledanog stanovništva. U ovom »stočarskom kraju« 4 čovjeka dolaze na jednu kravu, 43,6 ljudi na jednu svinju, a 3,25 osoba na glavu peradi. U ovoj situaciji ishrana stanovništva ne može biti dobra. Deficit animalnih bjelančevina izgleda neizbježan.

Dalja ispitivanja su pokazala, međutim, da stanovništvo općine Trnovo ne živi samo od poljoprivredne proizvodnje. U 1954 god. u općinu

TABELA 21

BROJ DOMAĆIH ŽIVOTINJA U ANKETIRANIM DOMAĆINSTVIMA - OPĆINA TRNOVO, 1954 GODINA.

NUMBER OF DOMESTIC ANIMALS IN SURVEYED FARMES - OPĆINA TRNOVO, 1954 YEAR.

IME DOMAĆE ŽIVOTINJE NAME OF DOMESTIC ANIMAL	KOLIČINA QUANTITY	NA 1 STAN. DOLAZI ŽIVOTINJE ANIMALS PER PERSONS	NA 1. ŽIVOT. DOLAZI STAN. PERSONS PER DOMESTIC ANIMAL
GOVEDA - CATLE	352	0,4	0,48
OD TOGA KRAVA OF IT COWS	213	0,24	4,09
KONJA - HORSES	31	0,04	28,16
OVACA - SHEEP	999	1,14	0,87
SVINJA - PIGS	20	0,02	43,6
PERADI - FOWL	268	0,30	3,25
JANJAD - LAMB	142	0,16	6,1
KOZA - GOAT	6	0,007	145,5

je ušlo 145.000.000.— Din, od čega su 136 miliona bile zarade stanovnika u industriji i na raznim radovima, a 9 miliona doplaci i penzije. U pet zemljoradničkih dućana, krčmi i poduzeća na teritoriji općine potroši se 50,284.000 dinara na živežne namirnice, alkohol i duhan. Ovo je vjerovatno objašnjenje zašto ishrana ovog stanovništva ni loša kao njegova poljoprivredna proizvodnja.

IV. — ISHRANA

Ishrana porodica je ispitivana na taj način što su od domaćina kuće anketom dobiveni podaci o ukupno utrošenim namirnicama u poro-

TABELA 22
POTROŠNJA HRANJIVIH I ZAŠTITNIH MATERIJA PO PORODICAMA
NA 1 PREHRANBENU JEDINICU PO ETNIČKIM SKUPINAMA - OPĆINA TRNOVO
CONSUMPTION OF NUTRIENTS IN UNITS, BY ETHNIC GROUPS, SURVEYED
FAMILIES - OPĆINA TRNOVO, 1954 YEAR.

ETNIČKA SKUPINA ETHNIC GROUP	KALORIJA CALORIES	BJELANČEVINE PROTEINS		MASTI FATS	UGLJIH KOHID RATI g ^r	PH	KALIJ mg	KALCIJ mg	VITAMINI mg	VITAMINI mg						
		VEGET. g ^r	ANIM. g ^r							UKUPNO TOTAL g ^r	C	B ₁	B ₂	PP	CAROTIN	A
SRBI SERBS	M ₀ 2.400	52	25	75	58	400	2.000	1.100	26	32	2	1,7	31	0,3	0,1	-
	M 2.513	50,24	26,09	76,33	61,66	422,9	1.951	907	22,33	30,20	2,14	1,27	31,30	0,32	0,12	-
	G 553	±128	±10,2	±13,8	±16,5	±110,5	±541	±359	±9,3	±14,2	±0,88	±0,53	±7,8	±0,22	±0,05	-
MUSLIMANI MOSLEMS	M ₀ 2.400	53	22	75	61	400	2.100	900	20	28	2	1,5	37	0,2	0,1	-
	M 2.491	51,87	22,45	74,32	55,29	419,2	1.885	789,9	23,22	26,71	2,02	1,12	32,57	0,27	0,13	-
	G ± 509	±13,21	±10,30	±17,34	±14,88	±103,4	±453	±291	±6,98	±12,9	±0,63	±0,5	±8,99	±0,173	±0,1	-
UKUPNO TOTAL	M ₀ 2.400	52	22	75	58	400	2.000	900	26	28	2,0	1,5	31	0,2	0,1	-
	M 2.504	51,50	24,27	74,77	58,95	421,05	1.918	845,5	22,77	28,49	2,08	1,19	31,97	0,29	0,12	-
	G ± 534	±13	±10,2	±15,5	±15,7	±110	±497	±325	±8,1	±13,5	±0,75	±0,51	±8,4	±0,19	±0,07	-

dici u toku godine. To je bilo relativno lako izvesti, jer domaćini znaju koliki je bio doprinos na njihovim domaćinstvima, a budući da rijetko kupuju namirnice u dućanu, takođe znaju i koliko su kupili namirnica. Ukupno utrošena hrana raspodijeljena je na broj članova porodice. No da se izbjegne varka koja bi se pokazala u ukupnom obračunu radi različite starosne strukture pojedinih porodica, potrošnja pojedinih hranljivih i zaštitnih materija je proračunata u standardne prehranbene jedinice, po internacionalnoj praksi.

TABELA 23
 PROSJECI VISINA I TEŽINA PO DOBNIM SKUPINAMA,
 POLU I ETNIČKOJ GRUPI - OPĆINA TRNOVO, 1954 GOD.

AVERAGE HEIGHTS AND WEIGHTS BY AGE, SEX AND
 ETHNIC GROUP - OPĆINA TRNOVO, 1954 YEAR.

GODINE AGES	VISINA - HEIGHTS				TEŽINA - WEIGHTS			
	SRBI SERBS		MUSLIMANI MOSLEMS		SRBI SERBS		MUSLIMANI MOSLEMS	
	M - M	Ž - F	M - M	Ž - F	M - M	Ž - F	M - M	Ž - F
0-1	60,9	60,0	58,6	53,0	5,8	6,3	4,7	3,1
1-2	68,0	68,3	73,7	68,8	8,2	8,3	9,3	8,4
2-3	85,0	77,4	79,0	69,0	13,4	11,1	11,4	7,5
3-4	88,1	79,8	82,4	84,3	13,9	11,9	13,7	13,3
4-5	95,0	93,1	91,7	90,7	16,6	14,9	13,8	14,7
5-6	100,6	100,2	116,5	99,9	16,9	16,4	18,4	16,8
6-7	111,3	107,9	110,1	108,0	20,5	18,2	18,9	16,3
7-8	119,5	117,2	119,2	120,5	23,2	21,9	22,2	22,7
8-9	120,6	125,7	123,2	122,8	24,7	24,9	25,3	23,3
9-10	125,5	129,0	115,0	123,5	23,3	27,1	21,79	27,3
10-11	130,0	129,3	133,3	136,0	30,3	28,2	29,1	25,0
11-12	141,0	132,7	139,5	134,2	31,1	29,6	32,8	30,5
12-13	145,4	141,2	139,0	148,4	37,5	33,6	32,4	36,8
13-14	146,0	—	153,3	142,8	34,5	—	39,3	34,9
14-15	152,0	155,2	151,0	153,7	38,9	47,0	37,2	43,7
15-16	147,7	152,0	156,0	156,0	43,6	43,8	47,1	47,2
16-17	155,0	156,0	—	158,4	50,6	52,3	—	51,2
17-18	164,2	166,3	176,6	—	55,2	62,7	60,8	—
18-19	—	161,3	176,0	161,0	—	58,1	63,5	65,6
19-20	168,0	159,5	173,0	—	62,2	60,3	66,6	—
20-21	163,5	162,3	171,0	154,0	46,3	61,4	64,8	55,1
21-22	167,0	160,0	—	163,0	56,7	60,1	—	56,3
22-23	—	158,0	—	161,5	—	55,9	—	58,4
23-24	180,0	163,7	—	—	77,5	54,3	—	—
24-25	—	164,5	167,0	160,5	—	67,3	65,3	59,7

TABELA 23a

GODINE AGES	VISINA - HEIGHTS				TEŽINA - WEIGHTS			
	SRBI SERBS		MUSLIMANI MOSLEMS		SRBI SERBS		MUSLIMANI MOSLEMS	
	M-M	Ž-F	M-M	Ž-F	M-M	Ž-F	M-M	Ž-F
25-26	167,0	160,0	166,0	164,5	61,7	62,9	66,5	59,9
26-27	—	159,3	170,0	163,0	—	57,9	65,3	59,5
27-28	—	160,0	—	163,0	—	59,1	—	52,7
28-29	173,5	162,4	—	—	69,1	63,2	—	—
29-30	181,0	157,3	—	152,5	75,5	58,7	—	53,8
30-31	172,0	162,3	—	161,3	69,3	59,5	—	59,8
31-32	175,5	161,7	—	161,0	65,4	54,5	—	57,2
32-33	—	163,3	176,0	—	—	62,0	66,3	—
33-34	171,5	160,7	—	152,0	66,8	58,3	—	40,9
34-35	175,5	157,7	168,0	164,0	73,2	56,7	65,3	53,5
35-36	—	162,7	—	150,0	—	65,0	—	52,2
36-37	—	—	—	160,0	—	—	—	55,2
37-38	—	—	—	—	—	—	—	—
38-39	—	157,0	—	161,0	—	57,1	—	69,8
39-40	171,0	—	—	159,5	65,8	—	—	55,8
40-41	—	162,6	177,0	159,0	—	65,9	68,4	55,2
41-42	174,5	—	—	—	64,0	—	—	—
42-43	177,0	165,0	169,0	165,5	70,4	67,1	65,8	54,9
43-44	—	151,3	—	—	—	48,8	—	—
44-45	163,0	157,0	171,0	169,0	60,8	54,5	64,5	61,0
45-46	—	—	—	158,0	—	—	—	46,7
46-47	177,0	161,0	—	156,0	71,7	62,6	—	49,0
47-48	176,0	160,5	—	160,0	62,2	69,6	—	54,5
48-49	—	155,0	170,0	—	—	51,3	60,4	—
49-50	—	161,0	170,0	155,0	—	47,2	65,3	49,5
50-51	171,7	154,0	171,0	159,0	64,9	52,5	62,6	49,0
51-52	—	—	174,0	—	—	—	60,7	—
52-53	—	166,6	171,0	153,0	—	75,8	59,9	49,0
53-54	—	155,0	—	163,0	—	63,9	—	67,0
54-55	—	162,8	170,3	162,7	—	66,0	70,7	57,5

Na Tab. 22 je prikazana potrošnja hranljivih i zaštitnih materija po porodicama na jednu prehranbenu jedinicu. Ta nam tabela daje sljedeće podatke o ishrani pregledanog stanovništva:

Stanovništvo u cjelini nije dovoljno ishranjeno i ima deficit od oko 700 kalorija po prehranbenoj jedinici dnevno. Nema velike razlike u kaloričnim deficitima između muslimana i Srba. Ovo se reflektira i na visinu i težinu pregledanog stanovništva (vidi Tab. 23, 23a, 23b, — prosječna težina i visina pregledanog stanovništva po godinama starosti i

TABELA 23b

GODINE AGES	VISINA - HEIGHTS				TEŽINA - WEIGHTS			
	SRBI SERBS		MUSLIMANI MOSLEMS		SRBI SERBS		MUSLIMANI MOSLEMS	
	M-M	Ž-F	M-M	Ž-F	M-M	Ž-F	M-M	Ž-F
55-56	-	160,0	-	163	-	53,8	-	68,2
56-57	-	155,0	-	-	-	47,2	-	-
57-58	-	159,0	-	-	-	61,3	-	-
58-59	166,6	155,2	167,0	175,0	57,6	52,9	59	63,8
59-60	186,0	158,0	-	156,0	77,5	46,8	-	49,0
60-61	152,7	158,7	-	165,0	59,0	45,2	-	53,6
61-62	167,0	150,0	-	-	60,4	49,0	-	-
62-63	168,5	154,3	-	159,0	62,2	55,2	-	45,4
63-64	-	-	-	-	-	-	-	-
64-65	-	-	169,0	157,0	-	-	62,6	54,5
65-66	-	153,0	165,0	-	-	51,8	51,76	-
66-67	157,0	149,0	-	-	60,4	50,8	-	-
67-68	-	159,0	-	-	-	42,7	-	-
68-69	169,0	162,0	-	148,0	67,5	49,9	-	40,9
70-71	-	169,0	-	169,0	-	49,9	-	49,9
71-72	-	158,0	-	-	-	52,6	-	-
72-73	174,0	167,0	-	-	62,2	92,8	-	-
73-74	167,3	-	-	-	54,3	-	-	-
74-75	-	-	-	-	-	-	-	-
75-76	172,5	154,5	-	158,5	60,4	56,2	-	46,1
76-77	-	-	-	-	-	-	-	-
77-78	-	152,0	-	-	-	46,3	-	-
80-81	180,0	-	-	-	63,5	-	-	-
81-82	-	-	170,0	-	-	-	63,4	-
82-83	-	-	-	-	-	-	-	-
83-84	-	-	-	164,0	-	-	-	45,5
89-90	-	-	-	150,0	-	-	-	40,9
92-93	-	153,0	165,0	-	-	69,1	63,5	-
110-111	-	-	-	150,0	-	-	-	49,9

etničkoj grupi) većinom se radi o mršavim osobama slabo razvijene muskulture.

Proteini, uključivo i oni animalnog porijekla, bili su dosta zadovoljeni u godišnjoj potrošnji. Prosjek kalciuma se kretao u zadovoljavajućim granicama, sa laganim deficitom kod muslimana, i velikom standardnom devijacijom kod svega stanovništva (nedostatak mlijeka u ishrani).

Kod svega stanovništva postojali su jaki deficiti C i A vitamina. Umjesto 70 mg askorbinske kiseline, trošilo se po prehranbenoj jedinici 28,5 mg, a mjesto 5000 I. J. A vit. trošilo se 500-600 I. J. Obadvoje uka-

zije na nedostatak lisnatog povrća i veća u prehrani stanovništva ovog planinskog kraja.

Mi smo proučili prosjek potrošnje hrane u porodicama razne veličine. Male porodice se prosječno bolje hrane, ali nema velike razlike.

U način ishrane, dijetetiku i sezonske varijacije u ishrani se, prilikom pregleda 1954 g., nismo mogli upuštati.

Pri anketiranju smo takode sakupili podatke o trošenju alkoholnih pića i pušenju.

Što su osobe starije, tim radije piju. Muškarci piju više od žena, a Srbi više od muslimana. Broj pušača raste sa godinama starosti, broj umjerenih pušača je nešto ispod četiri posto veći od neumjerenih, a muškarci puše dva put više nego li žene. Muslimani puše češće nego li Srbi.

V — NASELJA, STANOVANJE, SNABDIJEVANJE VODOM I UKLANJANJE OTPADNIH TVARI

Činjenica da 7.035 stanovnika općine Trnovo živi u 57 sela i zase-laka već sama po sebi govori da su naselja u ovoj općini, kao i u većem dijelu Bosne, raštrkana i sitna. Komunalno uređenje ovih naselja je na primitivnom nivou. Samo 7 sela vezano je na glavnu cestu prohodnim putem, a električno svjetlo imaju samo sela duž glavnog puta Sarajevo — Kalinovik, sa izuzetkom sela Ledići, koje ima vlastitu malu hidro-centralu.

Jedino ušoreno selo u općini je Trnovo, središte općinskog NO-a. Pogled na to selo, sa planinom Treskavicom (2.088 m) u pozadini, vidi

Sl. 3 — Pogled na selo sa planinom Treskavicom (2.088 m.), koja se vidi u pozadini

se na Sl. 3. Ostala sela ne liče na svoj općinski centar, nego više na selo Turovi, prikazano na Sl. 4. Izuzevši sela Trnovo, nijedno drugo selo nema vodovoda, a kanalizacije nema nijedno selo.

U većini sela kuće su razbacane, bez ikakvog smišljenog plana. Okućnice i gosopdarska dvorišta pojedinih domaćinstava nišu jasno iz-

dvojeni, te sav prostor oko kuća istovremeno služi i ljudima i domaćim životinjama, kao što se vidi na Sl. 5. U atmosferi sela nema skoro ni

Sl. 4 — Selo Torovi

Sl. 5 — Kuća za stanovanje nije odvojena od gospodarskog dvorišta

kakvih aerozagadenja (za razliku od prilika koje vladaju unutar seoskih kuća),

Tipovi stanbenih zgrada odgovaraju zaštiti od velikih snjegova i vjetrova, no kuće nisu sigurne od požara, jer većinom nemaju dimnjaka. Napravljene su većinom od drveta, a manje od kamena, opeke i cerpiča, što se vidi iz Tab. 24.

TABELA 24

**GRAĐEVNI MATERIJAL KUĆA U KOJIMA SU STANOVALE ANKETIRANEI
PORODICE - OPĆINA TRNOVO, 1954. GODINA.**

**TYPE OF BUILDING MATERIAL USED, IN CONSTRUCTION OF HOUSES IN WHICH
THE SURVEYED FAMILIES LIVED - OPĆINA TRNOVO, 1954 YEAR.**

UPOTREBLJENI MATERIJAL MATERIAL USED	BROJ KUĆA. NUMBER OF HOUSES					
	SRBI SERBS		MUSLIMANI MOSLEMS		UKUPNO TOTAL	
	BR.: NO.	%	BR.: NO.	%	BR.: NO.	%
DRVO - TIMBER	44	58,8	46	80,7	90	68,25
CIGLA - BRICKS	8	10,6	-	-	8	6,0
ĆERPIČ - EARTH	3	4,0	2	3,5	5	3,75
KAMEN - STONE	20	26,6	9	15,8	29	22,0
UKUPNO:	75	100,0	57	100,0	132	100,0

TABELA 25

STANOVNI PREMA BROJU PROSTORIJA, UKLJUČIVO KUHINJA, I VELIČINI PORODICA - OPĆINA TRNOVO 1954. GODINA
 DWELLINGS BY NUMBER OF ROOMS, INCL. KITCHEN, AND BY FAMILY SIZE -
 OPĆINA TRNOVO, 1954. YEAR.

BROJ PROSTORIJA U STANU NUMBER OF ROOMS IN A DWELLING	BROJ PORODICA NO. OF FAMILIES				BROJ PORODICA PO VELIČINI - NUMBER OF FAMILIES BY SIZE								
	SRBI SERBS	MUSLIMANI MOSLEMS.	UKUPNO TOTAL	% PERCENT	BROJ NUMBER	OD BROJA PORODICA U GRUPI PERCENT OF FAM. IN THE GR.	BROJ NUMBER	OD BR. POROD. U GRUPI % PERCENT OF FAMILIES IN THE GROUP	BROJ NUMBER	OD BR. POROD. U GRUPI % PERCENT OF FAMILIES IN THE GROUP	BROJ NUMBER	OD BR. POROD. U GRUPI % PERCENT OF FAMILIES IN THE GROUP	OD SVIH PORODICA PERCENT OF ALL FAMILIES
1	10	2	12	9	8	13,0	4	7,1	-	-	-	-	3
2	35	33	68	52	38	63,2	26	46,5	2	18	2	4,0	51
3	22	16	38	28,3	11	18,2	20	35,8	5	46	2	4,0	30
4	4	6	10	7,6	3	5	5	8,9	2	18	-	-	7
5	3	6	3	2,4	-	-	1	1,7	12	18	-	-	2
Preko 5 OVISNO	1	3	4	0,7	-	-	-	-	6	9	1	2,0	4
Σ	75	57	132	100%	60	100%	56	100%	14	100%	51	100%	100%

Većina porodica živi u vrlo stiješnjim i premalenim stanovima, što se vidi iz Tab. 25. 60% porodica živi u jednoj prostoriji, ili eventualno u sobi sa kuhinjom. Na istoj tabeli se vide stanbeni uslovi porodica na razne veličine. Čak i porodica sa 6—10 članova u 53,6% slučajeva žive u sobi sa kuhinjom. U svakom slučaju broj prostorija se ne povećava proporcionalno sa brojem stanara, odn. porodice sa više članova lošije stanuju. Ovo neobično pogoduje širenju infekcija.

Kad se raspoloživa površina stanova podijeli na broj stanara i prosjeći klasificiraju prema porodicama razne veličine, dobijemo prosječnu stanbenu površinu na stanovnika od 7,4 m². Ona nije bila ravnomjerno

raspoređena. U grupi porodica do 5 članova stanar je raspolagao prosječno sa 9,1 m² površine poda, u grupi 6—10 sa 6,3 m kvadratnih, u grupi 11—15 sa 4,8 m², a u grupi od 16 i više članova samo sa 4 kvadratna metra površine poda.

Podovi su u 50% stanova bili pokriveni daskama, u 28% slučajeva su bili zemljani, a ostali su imali u kuhinji zemljani pod, a u sobi pokriven daskama.

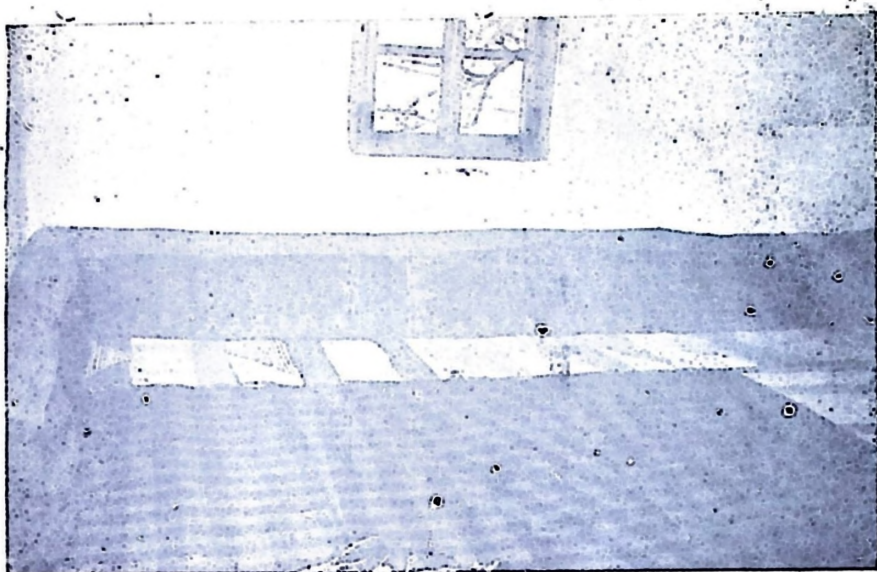
Osvjetljenost stanova (s obzirom na odnos površine prozora na površinu poda) bila je donekle zadovoljavajuća samo u 16,6% slučajeva, tj. prozori su u ostalim slučajevima bili premaleni.

U našem uzorku jo 66,67% porodica koristilo petrolejske lampe kao izvor umjetnog svjetla, a 33,33% električnu energiju.

Sl. 6 — Krevet u jednoj srpskoj kući

Pored broja ljudi na jednu prostoriju, za zdravije je od velikog značaja koliko osoba dolazi na jedan krevet. Kod Srba dolazi na jedan krevet 2,66 osoba, a kod muslimana 19,35 osoba. Ovo ustvari znači da se Srbi doduše stješnjuju, ali spavaju na krevetu, dok muslimani spavaju na podu. Izgled tipičnog kreveta u srpskoj kući vidi se na sl. 6, a izgled tipičnog poda za spavanje kod muslimana na sl. 7. U muslimanskoj kući se ne smije ulaziti u sobu u obući, te se tako čuva čistoća podova, na koje se noću prostire posteljina, koja je danju složena u jednom kutu. Nemamo nikakvog razloga da tvrdimo da je prenatrpanost kreveta kod Srba u bilo čemu bolji način spavanja od spavanja na podu kod muslimana.

Sl. 7 — Tipična muslimanska soba u kojoj se spava na podu

Za zagrijavanje stanova i kuhinje u selima smo sretali većinom gvozdene i zidane zemljane peći. Ipak smo još uvijek u 41% porodica zatekli ognjišta u kuhinjama i to znatno češće kod muslimana (61%) nego li kod Srba (28%).

Tipično ognjište u srpskoj kući je prikazano na sl. 8, a tipično ognjište muslimanske kuće na sl. 9. Ova ognjišta su glavni izvor aerozagađivača u seljačkim kućama.

Sl. 8 — Ognjište, koje se često nalazi po srpskim kućama

Sl. 9 — Tipično ognjište u muslimanskim kućama

Kupatila nije bilo ni u jednoj kući, ali su skoro u svim muslimanskim domovima postojali mali ograđeni prostori sa kamenim ili cementnim podom, za uzimanje avdesta (ritualno pranje). Taj sanitarni detalj izgleda djeluje povoljno na ličnu čistoću muslimana, jer su oni po pravilu bili znatno čistiji od Srba. (Sl. 10 prikazuje u lijevom uglu prostor za uzimanje avdesta, a u desnom zemljana peć).

Sl. 10 — Muslimanska »banjica«, koja služi za kupanje (ritualno pranje). Uz nju na desnoj strani zemljana peć.

Odmor i san stanara je u priličnoj mjeri remećen prisutstvom tih insekata. Na Tab. 26 vidi se u kom procentu su nađeni insekti u p:

ТАВЕЛА 26

INFESTIRANOST PORODICA S RAZNIM INSEKTIMA MEĐU ANKETIRANIM PORODICAMA - OPĆINA TRNOVO, 1954. GODINA
INFESTATION WITH DIFFERENT INSECTS IN DWELLINGS OF THE SURVEYED FAMILIES - OPĆINA TRNOVO, 1954 YEAR.

VRSTA INSEKTA KIND OF INSECT	BROJ PORODICA - NUMBER OF FAMILIES					
	SRBA SERBS		MUSLIMANA MOSLEMS		UKUPNO TOTAL	
	BR. - NO.	%	BR. - NO.	%	BR. - NO.	%
UŠ - LOUSE	43	47,33	22	30,59	35	26,51
STJENICA - BUG	26	34,66	26	45,64	52	39,39
BUHA - FLEA	64	85,33	47	82,45	111	84,09

gledanim porodicama. Dok buha i stjenica ima približno podjednako kod Srba i muslimana, dotle ušiju ima dva puta više kod muslimana.

Stanovništvo se po pravilu snabdijeva vodom iz najbližih prirodnih izvora. 22% porodica uzimaju vodu dovedenu cijevima na javne česme s nekih izvora. Kopanih zdenaca je vrlo malo (3%), a većina seljaka uzima vodu iz neuređenih izvora (63,6%) ili direktno iz optoka (11,4%). U kuću vodu nije dobivalo nijedno domaćinstvo. Svi izvori snabdijevanja su podložni kontaminaciji i pogoduju širenju crijevnih infekcija i crijevnih parazita.

Dispozicija ljudskih i životinjskih otpadnih tvari u ovom kraju je potpuno nehigijenska. Domaćinstva većinom nemaju nikakvih zahoda, a ako ih imaju, to je samo kućica od dasaka poput one prikazane na

Sl. 11 — Potpuno nehigijenski zahod tipičan za mnoga bosanska sela

Sl. 11. Ta kućica služi tome da se pri vršenju nužde osoba skloni od vjetera i tuđeg oka. Kroz otvor na podu tog objekta izmetine padaju na zemlju i otud se šire po površini. Životinjsko đubre se izbacuje direktno pred vrata staje, a izvozi se u polje jednom godišnje. Pored ekonomske štete koja nastaje izapiranjem azotnih spojeva iz ovog đubreta putem kiša, ovakva đubrišta, kao i ljudski zahodi, služe kao idealna legla za muhe, koje su ljeti prava napast (i vektor zaraznih klica) za stanovništvo ovih sela.

VI — KULTURA I VASPITANJE

Mi nismo 1954 g. bili osposobljeni za izučavanje sistema vrijednosti (kulture) stanovništva. Radi toga (u ovom izvještaju) ne možemo dati

Na Tab. 27 prikazano je stanje školske naobrazbe anketiranog stanovništva. Skoro jedina trajno prisutna školovana lica u tim selima su učitelji. U općini je postojala jedna osmorazredna škola i 6 četverorazrednih, sa ukupno 17 učionica i 17 učitelja. Učitelji su se dobrim dijelom (iako ne svi) ograničavali isključivo na školsku nastavu, a nisu se osjećali kao kulturni i politički radnici na selu. Škole je posjećivalo 807 učenika, a budžet svih škola iznosio je 1954 g. samo 1,048.000 Din.

Od zdravstvenih radnika, u vrijeme našeg rada, u općini se nalazio trajno 1 bolničar, koji je radio isključivo u ambulanti, i 1 seoski higijeničar, koji je radio honorarno nekoliko sati dnevno, i to uglavnom na traženju zaraznih bolesnika. Liječnik je u općinu dolazio povremeno i isključivo radi pregleda bolesnika.

Javnim poslovima općine rukovodio je općinski NO, sa budžetom od svega 2,058.000 Din u 1954 god. za sve svoje rashode.

Prema tome ni kadrovska ni finansijske mogućnosti ove zajednice nisu omogućavale neku širu prosvjetnu i zdravstvenu aktivnost među odraslima.

VII — DISKUSIJA

Kakve zaključke o stanju zdravlja u ovim tipično bosanskim selima možemo izvući iz sakupljenog materijala?

1. Struma je proširena bolest u svim dobnim skupinama satnovništva. Nedostatak studija je bio što nije anticipirala postojanje strume i nije se pripremala za sistematsku analizu vode i namirnica na sadržaj joda. Glavni etiološki faktor kod strume je vjerovatno i ovdje bio nedostatak joda u vodama i oskudno snabdijevanje stanovništva jodiranim soli.

2. Rahitis je bio najraširenija bolest male djece (to ne znači da je on bio i najopasnija bolest). Poznato je da glavni etiološki faktori rahitisa leže u nedostatku D vitamina u hrani, odn. nedovoljnom izlaganju dojenčadi i male djece sunčanom svjetlu. Širi etiološki faktori leže u načinu života stanovništva i shvatanjima majki o načinu njege djece.

Za adenopatije, otečene limfne žlijezde, nismo utvrdili etiologiju. U kojoj mjeri su one izraz oslabiljene otpornosti prema infekcijama ili prisutstva raznih upalnih procesa u tijelu, ostaje neobjašnjeno.

4. Kod odraslih osoba se vrlo rano javljaju emfizemi pluća, koji dovode do oštećenja srca. Etiologija ove pojave se ne može svesti ni na jedan izolirani faktor, iako aerozagađenja unutar stanova i kronični bronhitis i kašalj mogu biti važan etiološki momenat.

5. Upadaju u oči niski krvni pritisci i odsustvo arterioskleroze kod pregledanog stanovništva. Da li je to, i na koji način, posljedica ishrane i ne igraju li tu neku ulogu i subjektivni faktori i način života?

6. Pri snimanju nisu utvrđene nikakve duševne bolesti, psihoneuroze i poremećaji ličnosti i karaktera. To je djelomično možda posljedica manjkave tehnike pregleda, ali i pojava u kojoj se seosko stanovništvo sigurno razlikuje od gradskog.

7. Infestiranost crijevnim parazitima je vrlo rasprostranjena među seoskim stanovništvom, što je izazvano odsustvom bilo kakve sanitacije i niskom zdravstvenom sviješću.

8. Utvrđeni indeksi zubnog cariesa ukazuju na znatne razlike kod Srba i muslimana, što mora imati svoje bilo genetske, bilo ekološke uzroke (ishrana?).

9. Anketa o životnim uslovima jasno je otkrila niz potencijalnih opasnosti (hazarda) koje omogućuju svakog časa izbijanje raznih zaraznih i ostalih bolesti. Takvi hazardi su: prenatrpanost i slaba sanitacija stanova, higijenska neispravnost objekata za snabdijevanje vodom i nepostojanje uređenih zahoda, dubrišta, kupatila i sl. Prisutnost muha i ušiju omogućava širenje zaraznih bolesti, a uski kontakt ljudi i životinja omogu-

ćava postojanje raznih zoonoza. Hazarde napokon sadrži svijest i kultura stanovništva, u kojoj zdravlje većinom nije poštovana vrijednost, a većina zdravstvenih pravila moderne medicine su nepoznata.

10. Anketa je otkrila socijalna i ekonomska ograničenja i uslove za održavanje zdravlja ljudi. Preniska produktivnost rada i nizak životni standard onemogućavaju primjenu tekovina zdravstvene zaštite. Zato na ovom »eksperimentalnom« terenu ne bi trebalo pokušavati ni preporučavati one zdravstvene mjere koje prelaze mogućnosti prosječnog bosanskog sela. No u datim socijalno-ekonomskim usloviima postaje mnogo mogućnosti za popravljjanje zdravstvenih prilika, koje se ne koriste samo zato što nema stručnih organa koji bi se starali za njihovo realiziranje.

